

4. Малахова С.В. Эффект Веблена, поиск статусных товаров и отрицательная полезность демонстративного / С.В. Малахова // Журнал институциональных исследований. – 2012. – №3. – С. 51–54.

5. Ричард Конниф Естественная история богатых. Полевые исследования / Конниф Р. – У–фактория, 2006. – 224 с.

6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. – М.: ЭКСМО, 2007. – 332 с.

УДК 330.111.4+332.1

Б.Г. ЧЕМИСОВ,

к.г.н., доцент, Чернігівський національний технологічний університет

Просторова організація виробництва як складова поняття «просторовий розвиток»

Здійснено аналіз аспектів змісту поняття «просторова організація виробництва». Запропоноване авторське бачення поняття «регіональна організація виробництва», її форм та факторів. Викладено основні напрями регіонального системно–структурного аналізу.

Ключові слова: просторовий розвиток, просторова, територіальна і регіональна організація виробництва, регіональний системно–структурний підхід, функціонально–структурний аналіз.

Б.Г. ЧЕМИСОВ,

к.г.н., доцент, Черниговский национальный технологический университет

Пространственная организация производства как составная понятия «пространственное развитие»

Осуществлен анализ аспектов содержания понятия «пространственная организация производства». Предложено авторское видение понятия «региональная организация производства», ее форм и факторов. Изложены основные направления регионального системно–структурного анализа.

Ключевые слова: пространственное развитие, пространственная, территориальная и региональная организация производства, региональный системно–структурный подход, функционально–структурный анализ.

B.G. CHEMISOV,

candidate of geographical sciences, associate professor

Spatial organization of production as component concepts Spatial development

Implemented aspects of the analysis of the concept of «spatial organization of production». Author's vision of the concept of «regional organization of production,» its forms and faktors. Set out main directions of the regional system–structural analysis.

Keywords: sustainable development, spatial, territorial and regional organization of production, regional system–structural approach, functional and structural analysis.

Постановка проблеми. Сталий розвиток регіонів, будучи просторовим аспектом глобальної триєдиної концепції сталого розвитку, набуває все більш зростаюче практичне значення. У цьому зв'язку виникає необхідність у подальшому аналізі підходів щодо трактувань таких понять, як «просторовий розвиток» та «просторова і регіональна організація виробництва». Поруч з цим актуальним завданням є розробка відповідних аспектів теоретико–методичного обґрунтування розвитку регіонів у контексті сталого розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичними питаннями сталого розвитку займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: Г.Х. Брундтланд, В.М. Геєць, В.І. Данілов–Данільян, Г.Е. Дейлі, М.З. Згуровський, Л.Г. Мельник, Е. Пестель, А. Паччеї, О.С. Пчелінцев, Л.Г. Руденко, А.Д. Урсул та ін. Вагомий внесок у дослідження просторової організації виробництва як складової просторового розвитку зробили науковці: З.В. Герасимчук, А.Г. Гранберг, С.І. Іщук, М.М. Колосовський, В. Кристаллер, А. Льюш, М.М. Паламарчук, М.Д. Пістун, Ф. Перроу, Д.М. Стеченко, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук, С.Л. Шульц та ін.

Але складність і багатогранність проблем просторового розвитку регіонів визначають необхідність подальших розро-

бок теоретико–методологічних підходів та методичних інструментів дослідження просторової організації виробництва.

Мета статті. Розглянути наявні підходи до трактувань понять «просторовий розвиток», «просторова та регіональна організація виробництва» і на цій основі сформулювати власне бачення змісту цих понять, а також проаналізувати ряд напрямів регіонального системно–структурного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Виробництво у широкому розумінні визначають як процес взаємодії людей з природою з метою створення матеріальних і нематеріальних благ та послуг. Разом із тим, вступаючи у взаємодію з природою для задоволення своїх потреб, люди, як відомо, одночасно вступають поміж собою у певні соціально–економічні відносини.

Таким чином, суспільне виробництво включає в себе: 1) сукупність відносин, які виникають у процесі взаємодії людей з природою з метою забезпечення необхідних умов існування та які схематично можливо відобразити «людина–техніка (засоби і технологія виробництва) – природа» і 2) сукупність соціально–економічних відносин.

Розвиток виробництва, як і розвиток будь–якого іншого процесу, протікає у часі та просторі і характеризується зміною його стану, переходом одного стану в інший, зміною

просторової організації. Просторовий розвиток відбувається в багатовимірному просторі – геоекономічному, інформаційному, політичному та ін.

У сучасному європейському контексті просторовий розвиток «позначає комплекс організованих дій з управління елементами і зв'язками територій, систему дій і політик, спрямованих на оптимізацію просторових змін (розвитку), що відбуваються». З певною часткою умовності виділяють «політичну (геополітичні аспекти і різного роду відносини), законодавчу (вироблення керівних документів і рішень) і проектну (здійснення програм і проектів) площини питання. Уявлення про суб'єкти просторового розвитку в Європі знаходиться також у прямій залежності від уявлень про рівні (міждержавному, державному, національному, міжнародному, регіональному, місцевому тощо) і способах кооперації та співробітництва (горизонтальні, вертикальні, субсидіарні)» [1, с. 1].

Як бачимо, основним змістом просторового розвитку в цій трактовці є управлінський аспект просторової організації взаємодії суспільства з природою.

У зв'язку з цим доцільно розглянути зміст поняття «просторова організація виробництва». Просторова організація виробництва проявляється, на наш погляд, у двох аспектах: територіальному і регіональному. Узагальнюючи існуючі дефініції та результати власних досліджень територіальну організацію виробництва ми розуміємо як процес організації та самоорганізації територіально-виробничих утворень різних типів та видів, який здійснюється під впливом ринкового механізму та державних важелів регулювання, і результати цього процесу фіксуються на даний момент часу у територіальній структурі виробництва [2, с. 115].

Ми згодні з точкою зору, яку висловлюють багато дослідників, що промислові вузли, промислові центри і агломерації, промислові кластери, одгалузеві і багатгалузеві промислові райони, агропромислові територіальні інтеграції тощо – є формами територіальної організації виробництва.

Регіональну організацію виробництва доцільно розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні – це організація національної економіки як системи взаємодіючих регіонів і формами цієї організації є економічні райони та система адміністративно-територіальних таксонів. У вузькому сенсі регіональна організація виробництва – це організація виробництва в окремих регіонах.

Створення матеріальних благ та послуг необхідних для існування та розвитку суспільства є головною функцією матеріального виробництва. З усієї множини галузей виробництва розміщуються і набувають розвитку у конкретному регіоні ті, для яких є необхідні умови, або інакше кажучи, техніко-економічні особливості яких відповідають умовам і ресурсам регіону. Таким чином, розгортаючись у конкретній суспільній формі, процес виробництва в структурному плані в силу наявності в кожному регіоні різних поєднань умов і ресурсів має властиву для даної території сукупність відносин «людина – техніка – природа». Тим самим відбувається формування характерного для кожного регіону комплексу відносин взаємодії суспільства з природою, тобто формується своя виробнича структура і система економічних відносин.

При цьому напрями формування виробничої структури регіону тісно пов'язані з регіональними функціями вироб-

ництва: зовнішньою (участь у міжрегіональному поділі праці), внутрішньою (виготовлення і поставка на місцевий ринок, виходячи з наявних умов і ресурсів, конкурентоспроможної продукції для задоволення своїх виробничих потреб та потреб населення), а також внутрішньорегіональною ресурсною, яка проявляється у характері й інтенсивності використання тих чи інших умов та ресурсів регіону.

Таким чином, умови та ресурси регіону, структура і регіональні функції його виробництва перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії. З цього витікає, що виробництво регіону відповідним чином організоване: характерне для регіону поєднання умов та ресурсів і конкретні регіональні функції його виробництва визначають виробничу структуру. І навпаки, ефективне здійснення виробництвом регіону регіональних функцій на базі його умов та ресурсів можливе при відповідній виробничій структурі.

Тому, як ми вважаємо, регіональна організація виробництва у вузькому сенсі (організація виробництва регіону) – це узгодженість та впорядкованість між собою виробничої структури, регіональних функцій та поєднання природних і економічних умов і ресурсів, яка досягається поєднанням дії ринкових і державних регуляторів [3, с. 15]. Отже, вихідною передумовою при аналізі регіональної організації виробництва на відміну від досліджень його територіальної організації виступає регіон, а не галузь чи міжгалузєва інтеграція. Факторами організації виробництва регіону виступають: умови та ресурси регіону, регіональні функції, виробнича структура регіону, ринковий механізм та державні важелі регулювання (рис. 1).

У сучасній інтерпретації просторовий аналіз – це «сукупність теоретичних конструкцій і методів дослідження, які застосовуються при вивченні просторової організації та самоорганізації суспільства» [4, с. 1]. В регіональних дослідженнях важливу роль відіграє системно-структурний аналіз. У вітчизняній регіоналістиці розроблено ряд підходів до розкриття структури виробничого комплексу регіонів і в рамках цих підходів застосовуються різні групування підприємств та виробництв. У відповідності з використовуваними класифікаціями розрізняють переважно такі напрями регіонального системно-структурного аналізу: галузевий, міжгалузєвий, територіальний і функціональний (рис. 2). Галузєвий напрям структурного аналізу здійснюється за допомогою класифікації галузей виробництва, де як структурні компоненти виступають галузі (підгалузі, виробництва).

При міжгалузєвому напрямі структурного дослідження використовується у більшості випадків класифікація міжгалузєвих комплексів (компоненти структури – міжгалузєві комплекси), а в окремих розробках – класифікація енерговиробничих циклів (компоненти – енерговиробничі цикли). Аналіз територіальної структури промислового виробництва регіону характеризується застосуванням класифікацій та типологій, за допомогою яких здійснюється виокремлення в регіоні територіально-виробничих утворень різних типів та видів.

Серед існуючих класифікацій можна умовно виділити групу загальних, за допомогою яких здійснюють структурування виробництва як такого (класифікація галузей виробництва, класифікація видів діяльності, класифікація міжгалузєвих комплексів). До другої групи слід віднести ряд спеціальних регіональних класифікацій, де серед головних ознак систе-

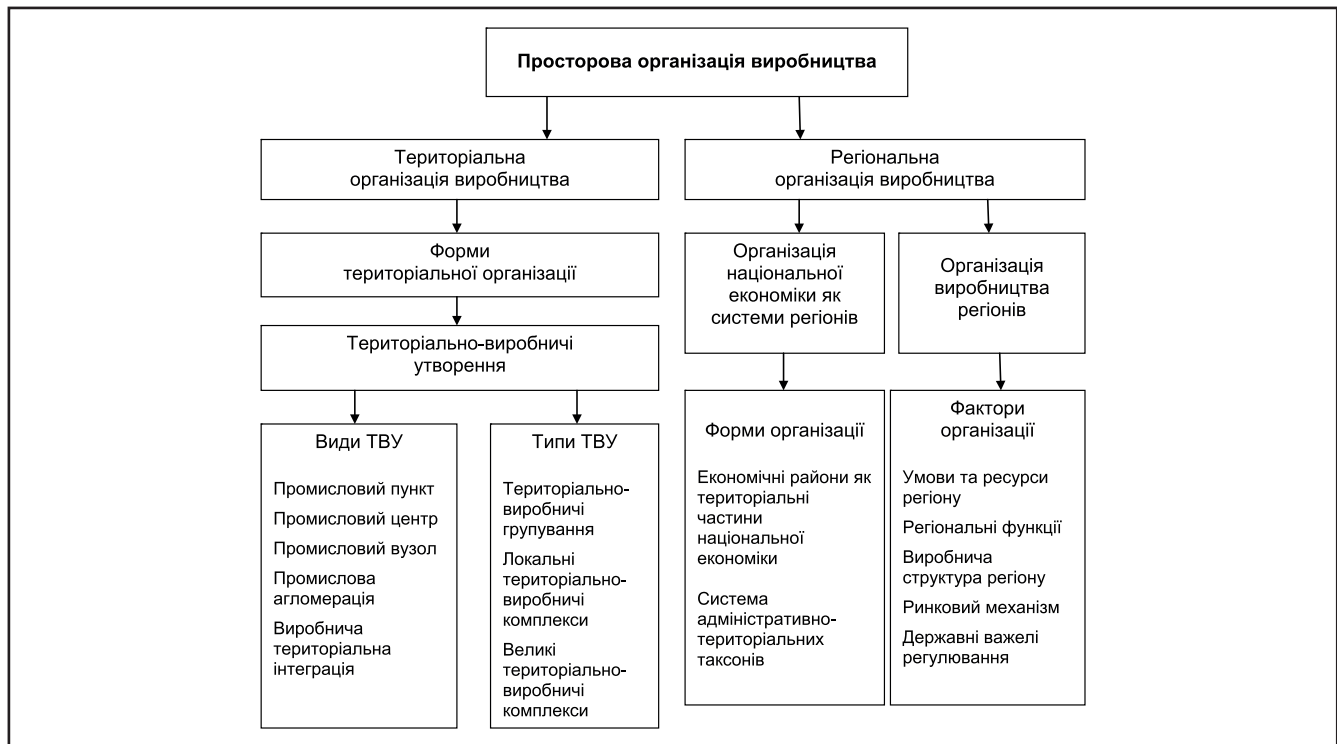

Рисунок 1. Просторова організація виробництва

матизації підприємств і виробництв присутні регіональні критерії. Призначені ці класифікації для системно-структурного аналізу виробничого комплексу регіонів. До регіональних класифікацій відноситься класифікація енерговиробничих циклів Н.Н. Колосовського [5], класифікація функціональних груп промислового виробництва регіону П.М. Алампієва [6], класифікація районних циклів виробництв і районних інтеграцій М.М. Паламарчука [7, 8], класифікація кластерів М. Портера [9]. До регіональних класифікацій слід також віднести класифікації та типології територіально-виробничих утворень, в яких серед групувальних ознак поряд із регіональними важлива роль належить ознаці територіальної спільності (локалізації) підприємств. Залежно від цілей регіонального дослідження використовують як загальні, так і регіональні класифікації.

Вивчення регіональної організації виробництва (організації виробництва регіону) має за мету визначення конкурентоспроможних галузей спеціалізації (зовнішньорегіональна функція); виявлення можливостей виготовлення і поставки на місцевий ринок продукції, яка користується попитом на рівні з довізною (внутрішньо регіональна функція); встановлення узгодженості рівня розвитку галузей спеціалізації та галузей, що працюють на місцевий ринок з умовами та обсягами регіональних ресурсів, які споживаються, без нанесення шкоди екологічній обстановці (внутрішньорегіональна ресурсна функція); формування впорядкованості та збалансованості виробничої структури регіону у відповідності з його функціями і потенціалом умов та ресурсів, що є в регіоні.

У вирішенні цих проблем важливу роль відіграє функціональний системно-структурний аналіз. При дослідженні функціональної структури регіону можна виділити два напрями: аналіз функціонально-галузевий і функціонально-територіальний структури (рис. 2).

Функціонально-галузевий аспект вивчення структури виробництва регіону заснований на застосуванні класифікацій, в яких головними ознаками об'єднання підприємств та підгалузей у відповідні галузеві групи є функціональні критерії і компонентами структури виступають різні функціональні галузеві групи підприємств і виробництв.

Найбільш відома структурна схема групування галузей та підгалузей виробництва регіону, яка запропонована П.М. Алампієвим (1-й напрям) за такими галузевими функціональними групами: 1) спеціалізуючі галузі (що виступають як основа регіонального комплексу); 2) допоміжні і обслуговуючі (розвиток їх узгоджується з розвитком профілюючих галузей, створюючи найсприятливіші умови для виконання регіоном основних функцій у системі поділу праці); 3) галузі, що задовольняють потреби населення [6, с. 93]. Провідними критеріями виділення функціональних груп в цієї схеми є: 1) участь галузей та підгалузей регіону в міжрайонному і внутрішньорайонному поділі праці і 2) характер внутрішньорегіональних міжгалузевих зв'язків. Але ця схема групування галузей та підгалузей виробництва регіону П.М. Алампієва не містить конкретної методики розрахунку функціональної структури, що викликає значні труднощі при її застосуванні.

Створення функціонально-галузевий моделі організації промислового виробництва регіону можна здійснити, на наш погляд, при наступному методичному забезпеченні (напряму 2) – групуванні дрібних галузей та виробництв регіону на основі таких критеріїв: 1) функціональне призначення галузей промисловості по відношенню до предметів праці; 2) регіональна приуроченість сировини, що використовується; 3) спільність використання певних видів місцевих сировинних ресурсів. Зазначена методика викладена нами у [10].

Аналіз функціонально-територіальний структури промислового виробництва регіону, основу якого становить розра-

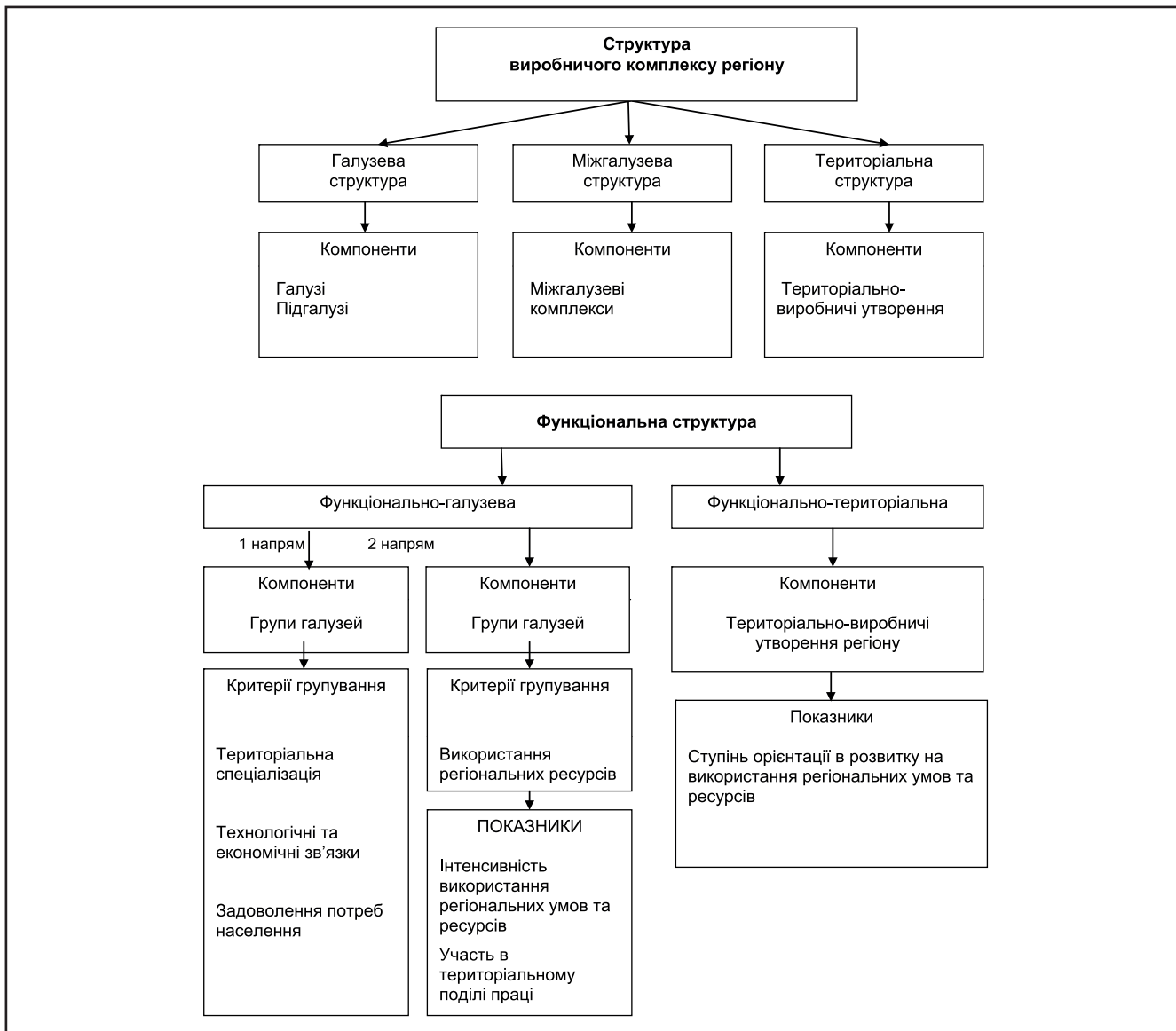

Рисунок 2. Аспекти регіонального системно-структурного

хунок факторної орієнтації територіально-виробничих утворень, міститься у [3].

Такий методологічний підхід до дослідження регіональної організації виробництва дозволяє, на нашу думку, виявляти функціонально-структурні особливості регіонів у тісному взаємозв'язку з раціональним використанням наявних умов та ресурсів, підтриманням екологічної рівноваги і розробляти напрями їх пропорційного і комплексного розвитку, що наближає до стану сталого розвитку.

Багато вчених справедливо вказують на багатогранність змісту поняття «комплексність». В узагальненому вигляді у зміст цього поняття можна включити:

- пропорційність і збалансованість розвитку сфер і галузей виробництва регіону;
- раціональну взаємопов'язаність і взаємозумовленість підприємств різних галузей;
- відповідність структури виробництва наявним природним і економічним умовам та ресурсам із дотриманням їх раціонального використання;
- дотримання екологічної рівноваги.

Пропорційність і збалансованість розвитку сфер і галузей виробництва регіону полягає:

- в дотриманні оптимальних внутрішньогалузевих і міжгалузевих пропорцій. Це виражається в пропорційному розвитку сфер і галузей матеріального і нематеріального виробництва, виробничої, соціальної та ринкової інфраструктур;
- збалансованості між наявними в регіоні обсягами силовини і потужностями з їх переробки; збалансованості між попитом населення на товари на місцевому ринку і рівнем розвитку в регіоні (виходячи з наявних можливостей) відповідних галузей з їх виробництва.

Раціональна взаємопов'язаність і взаємозумовленість підприємств (галузей) регіону передбачає:

- узгодження розвитку галузей спеціалізації з обслуговуючими їх галузями і супутніми виробництвами. Наприклад, якщо галуззю спеціалізації регіону є чорна металургія, виникає необхідність в узгодженому розвитку з нею ремонтно-будівельних підприємств та їх виробництв, підприємств хімічної промисловості, будівельних матеріалів, заводів металоемного обладнання та інших;

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

– встановлення між підприємствами регіону (по можливості) виробничих, технологічних та економічних зв'язків, які підвищують ефективність виробництва.

Зв'язки між підприємствами в узагальненому вигляді можна поділити на зв'язку з кооперації, технологічні, виробничо-економічні та економічні непрямі зв'язки:

а) зв'язки по кооперації виражаються в систематичній поставці на основі кооперування одним підприємством іншому напівфабрикатів, деталей, вузлів, приладів, інструменту та матеріалів, які використовуються для виробництва та комплектування готової продукції. Ці зв'язки тривалі, але при необхідності спрямування їх може бути змінено. Оскільки споживач і постачальник потребують тісних контактах для забезпечення єдності вимог до асортименту, якості і термінів поставок – ці контакти полегшуються при близькому розташуванні постачальника і споживача;

б) технологічні зв'язки – постійні і тривалий час незмінні зв'язки між підприємствами, що забезпечують їх технологічні процеси. Вони існують між підприємствами, розташованими в територіальній близькості;

в) виробничо-економічні зв'язки – це зв'язки між підприємствами з постачання будівельних матеріалів, машин, устаткування, сировини, палива, електроенергії від енергосистеми. Вони не вимагають особливої територіальної близькості між підприємствами (хоча вона і бажана). Ці зв'язки між підприємствами при зміні економічної кон'юнктури можуть бути переорієнтовані на зв'язки з іншими підприємствами за виключенням поставок сировини або палива за допомогою спеціальних засобів, таких як трубопровід тощо;

г) економічні непрямі зв'язки. Взаємозв'язок і взаємовплив виражається також в непрямих економічних зв'язках між підприємствами. Так, у будь-якому регіоні є підприємства, які не мають між собою виробничих і виробничо-економічних зв'язків. Але при цьому вони використовують інфраструктуру регіону і тим самим знаходяться в сфері взаємного впливу. Непрямий взаємовплив підприємств виникає і в процесі спільного використання окремих умов і ресурсів регіону (транспортно-географічного положення, трудових, водних, земельних ресурсів та ін.). Будь-яка функціонуюча в регіоні галузь виробництва не може мати зв'язки абсолютно з усіма іншими галузями цього регіону. Є галузі, які розвиваються в регіоні відносно відокремлено. Але при цьому серед галузей чи підприємств, що не мають між собою виробничих і виробничо-економічних зв'язків, існують такі, які спільно інтенсивно використовують будь-якої ресурс регіону. І якщо запаси (обсяги, розміри) цього ресурсу обмежені, встановлюється пріоритетність розміщення або розвитку одних галузей по відношенню до інших, що використовують цей загальний для них лімітований ресурс. У цьому випадку непрямий вплив один на одного підприємств (галузей) регіону проявляється в тому, що розвиток одних галузей може обмежувати, а в окремих випадках і виключати розвиток інших.

Відповідність структури виробництва поєднанню умов і ресурсів передбачає формування в регіоні такого складу галу-

зей з такими співвідношеннями і взаємозв'язками між ними, щоб їх функціонування було б ефективним виходячи зі складу і масштабів раціонального використання ресурсного потенціалу регіону.

Підтримання екологічної рівноваги має на меті досягнення такого стану природного середовища регіону, який «припускає його саморегуляцію, відтворення атмосферного повітря, води, ґрунтів, рослин та тварин» [11].

Висновки

Просторовий розвиток і просторова організація виробництва характеризуються складністю та багатоаспектністю змісту, різноманітністю форм, процесів, складових компонентів і множинністю різного роду зв'язків між ними. Викладені у статті теоретико-методологічні підходи спрямовані на визначення ефективних напрямків вивчення просторової організації виробництва в контексті концепції сталого розвитку. Застосування різних методик регіонального системно-структурного аналізу в дослідженнях у цій сфері розширює можливості знаходження механізмів просторової організації і самоорганізації виробництва.

Список використаних джерел

1. Пространственное развитие (Европейская перспектива пространственного развития) [Електрон. ресурс] – Режим доступу до документа: <http://www.vasilieva.narod.ru/mu/csipfo/kpr/frames/guide/spatdevelopment.m>
2. Чемісов Б.Г. Науково-методичні аспекти удосконалення територіальної організації промислового виробництва регіону / Б.Г. Чемісов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №9. – С. 112–116.
3. Чемісов Б.Г. Науково-методичні аспекти удосконалення територіальної організації промислового виробництва регіону / Б.Г. Чемісов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №10. – С. 15–20.
4. Шупер В.А. Развитие теоретических представлений в области пространственного анализа. / В.А. Шупер // Известия РАН. Серия географическая. – 2011. – №3. – С. 7–16.
5. Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М.: Госполитиздат, 1958. – 200 с.
6. Алампов П.М. Экономическое районирование СССР. Кн. 2 [Текст] / П.М. Алампов. – М.: Экономиздат, 1963. – 248 с.
7. Теоретические основы функциональной структуры промышленного комплекса экономического района [Текст] / Под ред. М.М. Паламарчука. – К.: Наукова думка, 1972. – 240 с.
8. Территориальная структура производственных комплексов [Текст] / Под ред. М.М. Паламарчука. – К.: Наукова думка, 1981. – 207 с.
9. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. [Текст] / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
10. Чемісов Б.Г. Методологічні підходи до дослідження структури промислового виробництва регіонів / Б.Г. Чемісов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №2. – С. 174–179.
11. Справочник строителя. Охрана окружающей среды [Електрон. ресурс] – Режим доступу до документа: http://www.baurum.ru/_library/?cat=pres-environment&id=4176